Saatus

1. Tugl. teosest.
2. Tugl. stiil — rikas värvikust, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
3. Tugl. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ja [illegible].

3.5. [illegible] - ja [illegible]

Jumala Saar

ODAMEES

Friedebert Tuglaselt on ilmunud:

Hingemaa. Jutustus. 1906.
Kahekesi. Nowellid. 1908.
Walitud leheküljed I. Tõlked. 1912.
Liiwakell. Nowellid ja laastud 1913.
Ohtu taewas. Nowellid. 1913.
[redacted]
Juhan Liiw. Monograafia. 1914.
Kaks juttu: Hingemaa, Hunt. 1914.
Felix Ormusson. Romaan. 1915.
Saatus. Nowellid. 1917.
Teekond Hispaania. Reisikirjeldus. 1918.
Arthur Waldes. Kriitiline essee. 1918.
[redacted]
A. H. Tammsaare. Kriitiline essee. 1919.
Mait Metsanurk. Kriitiline essee. 1919.
[redacted]
Walitud leheküljed II. Tõlked. 1919.
[redacted]
Liiwakell I. Nowellid ja katked. 1919.
Liiwakell II. Nowellid ja laastud. 1920.

Friedebert Tuglas

Jumala Saar

Torgla soo muinasjutt

„Odamehe" kirjastus, Tartus 1920

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.

1.

Mets mühises.

Madalad ja tumedad, saladuslikud ning kohutawad hääled jooksid puie ladwul ja kadusid metsa mustawas sügawuses. Rohe-punased männaladwad õõtsusid ja kummardasid ses lõpmatus mühas kui kõrkjad lagedal mererannal, kui suured lained laialt merelt tulles neid kohinal üle ujutawad.

Mets kohiseb lõpmata, igawesti.

Taewa tõusewad mustad pilwed, õhk on raske kui hõõguwas sepapajas. Ja siis puhuwad need suured taewased lõõtsad. Rasked wasarad raiuwad pilwemägedel, sädemed sähwawad üle kõmisewa, mürisewa taewa. Männad aga painduwad maani, hoigawad ja kaebawad, kuid sügawas metsa südames käib endiselt wihane, ähwardaw kohin. Weel wehiwad wasarad ja lendlewad särawad sädemed ning läigiwad taewaste seppade higipisarad. Aga

juba wiskawad pedajad pääd selga ja läbi metsa käib rahulik põliskohin. Nii on see olnud aegadest aegadeni — sumedail suwiöil ja tormisil sügispäiwil.

Mets mühas — tumedalt, aegamööda, igawesti.

Esä istus urmise läwel ja kuulas.

Õhk säras loojenewa päikese paistel. Kusagilt tulid kiilirongid. Nende tiiwad kõlisesid ja liikmed läiklesid kustuwa päewa kiirtes. Sääsed surusid kuuse koorest katuse ümber.

Puna-kollased pedajad tukkusid kaswawas õhtus ruske söödi serwal. Päewal wälja imbunud waigupisarad tardusid kollases tules. Mäenõlwal onni ees mustas kadarik.

Kadariku taga algas aga Torgla soo, madalate, kidurate mändadega. Kaugel silmapiiril särasid soos päikese paistel hõbelindid. Need olid umbweed — kinnikaswawad soojärwed. Nende kallastel elasid hallid kured, ja kuni onnini kostis kurgede laul.

Need on saladuslikud linnud. Kaugetel soomätastel on nende pesad. Sääl seisawad nad

põlwini wees ja laulawad oma laulu — isane ning emane.

Esä istus läwel ja kuulas. Ta hall särk oli rinna eest lahti. Walged juuksed rippusid pool-paljalt päält kondistele õlgadele. Sini-kollased silmalaud olid peaaegu kinni. Mullakarwalisel näol paistsid üksikud hallid habemekarwad. Peened wiisunööridega ristatud põlwed puutusid ühte wärisewa lõuaga.

Ta kuulas ja mõtles.

Ikka madalamale ja madalamale wajus wäsinud pää. Nöörilised kaelasooned wenisid pingu ja särgikuklast paistis hall nahk kui maa. Ta jäi kahekorra murtuna läwele tukkuma. Läbi une wirwenduse kostis ta kõrwu hallide kurgede laul ja mändade igawene müha.

Tõsiselt, suurepäraselt rauges päike. Kääbusmändade ladwad weretasid. Warjud wenisid pikiks, roomasid mööda mäenõlwa, mustasid onni pehkinud seinil. Üksikud ülalt hallid ja alt tume-punased pilwelindid rippusid nagu nahkhiire tiiwad weerewa päikese kohal. Teispool aga kahwatas taewas, ähmatas, hämardus, ja

läbi rõõsa udu wilkusid üksikud tähed ning kitsas kuusirp.

Kurgede laul kustus kaugel umbwete taga.

Kui Esä pää tõstis, lõõmas Jumala saare hiie latw teispool umbjärwi purpurliselt. Mets kohas suwiõhtu hämaras.

Wanamees laskis jälle pää põlwedele ja õhkas tasa, sügawalt, õhkas ja noogutas pääd.

Sääsed jäid äkki wait. Ainult pisikesed mustad putukad wiibutasid weel wäikeste tiibadega mustawa maja ümber. Metsas ärkasid esimesed öised hääled. Kulli naer weeres kerana soole, rõkkas metsas wastu ja kadus kaugel. Ja siis haugatas hunt, neelas hääle ja haugatas uuesti weerema hääle kerana puude all, soole, kaugele umbwete poole. Ning siis sulpsas ojas iherus, terasene weekõlin waikis äkki nõrepuude all, kui kandle keel, millele langeb käsi. Kes teab, kust tulid ja kuhu kadusid hääled . . .

Wanamees noogutas pääga ja sosistas:

„Isa . . . pojuke . . . waimuke. . ."

Kuid kaugemale ta mõte ei ulatanud. Jälle

oli saja-aastases pääs tühi ja pime kui maa-aluses keldris. Pää kõikus üles ja alla.

. . . Üle laugassoo tuli mustaw hiiglapilw. Männad murdusid, kui ta neist üle weeres. Mühinal wajus ta onni selga, nii et tohikune katus ragises ja sarikad raksusid. Esä tundis oma otsaesist otsekui tangide wahel, ta sooned kiskusid krampides kokku, ta keha täitis põletaw kuumus. Ümber aga kees, kahises, sumas ja põles kui kõue pilwedes.

Esä sirutas wärisewad käed wälja ja sosistas, pilwi paitades, kinni silmil, siniseil huulil:

„Jumalake . . . jumalake . . . halasta!"

Ta langes rinnuli päikesest põlenud rohule. Ta hoigas ja wiskles maas kui haawatud elajas. Ta kondised sõrmed tungisid kuiwa mulda, wiimne keraline mõte kukkus ta pääst ja purunes. Kuid ümber loiwis kõrwe tuulena sünk Torgla waim.

Mets mühas tumedalt, tasa.

Öö hõlmas tuli noormees metsa teel ja nuuksus. Ta rusikas käed pühkisid külmi pisaraid koltunud palgelt ja sügawast rinnast kostis tume hääl.

Öö hõlmas tuli teopoiss metsa teel ja wärises wiha ning hirmu pärast. Kui mõisaloss hämaras häwima hakkas, pööris ta ümber, tõstis rusikad taewa ja kähistas läbi hammaste:

„Hundid!“

Siis aga ehmus ta ise oma häält. Ta wajus kössi, tõmbus küüru ja ruttas pimedas piludes koju poole.

Hundid — ta kuulis neid Torglas huluwat. Nad jagasid saaki — isane ja emane. Uu — uu — uu . . . kostis nende hulung kaudu metsa. Ja teopoiss jahmus ning tuline hoog käis üle ta witsawermelise selja.

Tühi leiwakott kõlkus Willemi õlal. Ta hirmuhigis madal otsaesine oli raskeis woldes. Karwased, higist pulstunud juuksed rippusid seenetanud kaabu alt. Küüras, pää õlgu wahel, astus ta mäerinnakust alla. Siis ümbritses teda ainult pilkane öö. Ei paistnud ülewal tähti. Ei näinud,

kus lõppesid ladwad ja algas mustaw taewas. Ainult öö, ääretu öö.

Uu — uu — uu . . . hulusid hundid Torgla sool.

Nad tulid igalt poolt pimedast metsast. Nende silmad põlesid ja lõuad lõksusid. Nad peatasid Willemi ümber ringis, ja nende põlewate silmade söör näis kui nõiatulukeste ring pilkases öös. Nad tõstsid koonud taewa, otsekui nuusutades ristitud were lõhna, ja hulusid pikkamisi, koledalt.

Willemi pääs peatasid mõtted. Wiimne weretilk walgus ta palgelt. Siis kisendas ta kähinal:

„Appi! Appi!"

Kuid siin polnud abi. Ja kogu ilmas polnud nende eest pääsmist. Ning Willem hakkas jooksma.

Läbi metsa käis madal, salajane kohin. Siis hakkas õhk jooksja kõrwus wihisema ja kiunuma. Sumin suurenes, ja mees mõistis, et see ta järele kihutas, ning siis aimas ta ka, mis hääl see oli.

Nõnda wihiseb peen kasewits, kui osawas käes wastu kramplikult tuksuwat ihu langeb. Esi-

mesel hoobil roosatab nahk, teisel weretab. Ihu wäriseb, wäiksed lained käiwad tas edasi, tagasi. Igal järgmisel hoobil tuksub liha kõwemalt, — kuni kaseoksad punaseks lähewad.

Witsad wihisesid õhus. Willemi wermelisse ja särgiga kokku kuiwanud werisesse selga lõid walukrambid. Ta tundis neid witsu juba selja taga wihisewat ning kartis esimest hoopi.

Siis mõistis ta: need olid mõisa hundid — herra, opmann, kubjas, kilter. Oli õhk täis huntide hulumist, oli õhk täis witsade wihisemist.

Kuid ta ei jõudnud enam joosta.

„Saagu, mis saab!" hoigas mees, hingeldes seisma jäädes. „Tulgu, mis tuleb!"

Ta ees mustas põhjatu hauana Torgla. Ja soo rannal kadariku serwal piksest purustatud männa warjus oli nende onn ning onni taga õhkusid nende wiletsad põllud.

Nagu saladuslikku riiki astus Willem, kust pole teed tagasi. Ta aimas Torgla sünke jõude selle kuusetohikust katuse kohal keerlewat. Suurte metsade piirides teadis ta nende priiuse olewat. Tumedate wiirudena lainetasid nad põlissoodest

üle ilma. Walitsesid saladuslikud ning kohutawad seadused ses riigis . . .

. . . Tulid meele Willemile lapsepõlwe päewad, mil ta looduse salapärast elu esimene kord ei mõistnud.

Wäike Willem jooksis isaisa juure:

„Esä, Esä, mis on sääl mändade ladwul?"

„Päike läheb ju looja."

„Ja ja, aga mis see on, s e e ? . . ." küsis poisike hirmul wärisedes. „S e e — waata ometi, kui punane, werine!"

. . . Wõi kohutaw sügismaru ääretus põlismetsas . . . Pedajas paindub, wihaselt wingub tuul ja wiib tuisuna üle söödi okkaid ja käbisid . . . Sügawas metsas aga hoigab, kaebab keegi.

„Esä, Esä, kes on sääl?"

„Tuul on ju."

„Ei, aga see, kes sääl nõnda hoigab?"

„Ah see . . . see on ju mets . . . must, must mets . . ."

Kuid poisikene ei saanud ometi aru, mis oli s e e sääl, s e e . . .

. . . Mõttes läks Willem kodu poole ja komistas üle Esä, kes läwel lamas. Ta aitas rauga sisse ja wajus siis ise laudile, kui jalust murtud.

Lõukas ereles tuli. Söed hõõgusid, sädemed hüplesid pimedas. Rauk lõõtsus tule lõkkele, ja warsti pragises pird pilakus ning walgustas suitsunud tare.

Ja siis seisid nad pirru walgel ja sõid haganast leiba ning jõid wett. Teomehe kurgus oli walus, nagu oleks ta nõelkeri neelnud. Wäsinud jalad ei jõudnud waewatud keha kanda.

„Oh seda ilma ja elu!" õhkas wanamees.

„Waewa ja walu!" wastas teopoiss lee ees selga soendades.

„Jumalat oleme pahandanud!" kordas Esä. „Jumalat ja Maarjat ning Jeesust . . . Oh, oh!" Ta hääl wärises. „Neli nädalat on põud. Jaan pani taewa kinni. Piiska pole tulnud. Tuul puhub — kui tuli põletab . . ."

„Aga mõisas pekstakse," lausus poiss mõttes.

„Maa lõhkeb kuumuses. Puud ajawad waiku kui mahla. Linnud istuwad põõsa wilus jahedal samblal, nokad lahti, lõõtsutawad . . ."

„Aga mõisas pekstakse!“ kordas Willem.

„Pekstakse, lapsukene, pekstakse! Wõi kuna pole sääl pekstud. Alati on, alati.“

Mõlemad waikisid. Pird põles praginal.

„Ilm on warsti otsas,“ sosistas Esä. „Hundid huluwad kui suure katku ajal, huluwad päisel päewal. Ja Kõrgesaarel olla öösiti surnuid nähtud . . . hulka, hulka . . . Kõik walgeis riiedeis . . . tulnud üle jõe ja kadunud metsa . . . walged ning hulka . . .“

„Ja kõneldakse,“ algas jälle Willem wärisewal häälel, „kui nüüd noor tüdruk upuks, tuleks wihma . . .“

Seinad mustasid, söed hõõgusid, pird põles praginal. Wanaisa ja pojapoeg wärisesid hirmust ja õudusest. Mõis oli wihane ja jumal pahane ning inimesel polnud laial Torgla sool kusagilt abi loota.

Kuid kui aeg juba üle poole öö oli ja teomees magas, siis hiilis Esä onnist wälja ja kadus öö pimedas süles sinna, kus Jumala saare tammehiis taewa poole mustas. Pälgud wehkisid tae-

was, aga maa jalge all hoigas lõpmatus janus ja öö oli must ning lämmataw.

Willem ärkas warsti ja nägi süsi lõukas weel waewalt punawat. Ta roomas lee ette ja mattis söed tuha alla ning uskus, et kottpimedas öös kui sügawas hauas surm tuleb — ometi tuleb . . .

Kui need umbweed kuiwanud oleks, siis oleks järwede asemele tekkinud põhjatud sügawused, mis kui teise ilma wärawad waatajale wastu aigutaksid.

Kord oli Torgla soo asemel suur järw, aga ta kallastel seisid kõrgeil sambail tohikkatustega kütimajad ja järwi ning jõgesid mööda käisid tugitaladega paadid. Ümber mühas rannatu põlismets. Siis rändas rahwas järwe kaldail, metsurgastes peeti kirweste ja wiskodadega wihaseid wõitlusi ja kütiti metssigu ning tarwaid. Sügawal turbasoos lamawad nüüd pääluud ja sünkade järwede põhjas puhkawad brongsist Toora haamrid.

Mets kohises ja selle igaveses kohas tärkasid sood ja rabalaukad ja aastasadade parast seisid hallid kured vete kaldal ning laulsid kooris omi laule. Ja pistrikud tulid, istusid veest kerkivatele mustadele kändudele ning vaatlesid end edevalt tõmmus veesipeeglis.

Torgla elab suurt ja sügavat elu, niisama saladuslikku ning hämarat nagu ta isegi. Ja temaski on igavene võitlus, sünd ning surm.

Üksi seisab mannermaast lahutatud Jumala saar keset põlislaant ja mädasood. Kaldale sinavad ta tammede ladvad, aga teed tema juure ei ole. Ainult mustad postid seisavad sügavas soos kääbusmändade vahel, ja neid mööda läheb rada Jumala saarele. Aga ei ole neid, kes seda rada tunnevad. Nemad puhkavad mullas. Mõnede pääluud valendavad Torgla laugaste ääres ja hundid on nende kondid laiali kannud.

Kuna tõusis su päikene, Jumala saar, ja mil veereb ta loodesse?

On olemas ilmu, kus ei tõuse ega veere päikene. Need ilmad on päikeste pääl. Jumala saar on üks suur päikene, kus pole ööd ega päeva,

tõusu ega loodet igawesest ajast igawesti. Waikne ja saladuslik on maailma süda, igawene Jumala saar.

Torgla männad kohisewad sügawat salajuttu, pälgud kumatawad taewa all ja pisikesed kahwatanud inimeste mõtted otsiwad sammasrada, et jõuetult tungida jumalhiiede põue ning wõimetult kustuda siis muinasjuttude hämaras.

Esä läks.

Ta pää oli norus, kuiwad sääred nõtkusid ja käed wärisesid. Kui eksinud kodukäija astus ta ühelt rohtu peitunud samba otsalt teisele. Ümber seisis aga soo ja surm.

Öö oli raske ja rusuw, kui oleks tuhandest nägematust ahjust temasse kuumus woolanud. Õhk tardus. Ei liikunud mustawas taewas pilweriba, ei säranud sääl kartlikult wärisewat tähte. Kogu ilm tukkus nägematus, raskes ja rusuwas põuaudus.

Peatselt pidi olema otsas maailm. Taewas põles ja maa all müdises, aga uimastawas öös

hoigas keegi ning kutsus kedagi appi. Ei olnud see hunt ega häälitsenud see öökull kuusetihnikus.

. . . Tüdruk, kus wiibid sa? Tule ja kukuta end öö pimedas järwe laintesse, siis tuleb taewast wett. Waimudele on urja tarwis, eluohwert on waja, siis alles nad halastawad.

Tule ju kiiresti! Kas sa ei tea, kuis maailm su järele igatseb, kui murumuld urjakiwi ümber, mis janub ohwriwerd? Kas sa ei tea, kuis ihkawad põlenud põllud sahisewat wihma, kuis närbuwad õied kui nutust punased silmad, waates hõõguwa taewa poole? Tule ju kiiresti, tule ju ometi!

On öö. Põlispuud tummuwad wastu mustawoolisist järwist. Sa tuled kui waim, ja mustawas taewas ja järwede pinnal on su walgete riiete wastuhelk näha. Aegamööda, kiirgades ja walenedes tuksuwad ringlained üle järwe ja kaowad kaugel öö hämaras. Weel wähe wäriseb wete wirwe kõrgete puude all.

Õhtu kaarel kerkiwad siis pilwed taewa ja warsti wihiseb wesi janunewaile põldele.

Tüdruk, kus wiibid sa weel nii kaua? Mis

maksab sinu elu nälga surewa maailma elu kõrwal? Tule ju kiiresti, tule ju ometi!

. . . Esä tuikus üle mudalaugaste. Juba mustas Jumala saar ta ees. Ta ei näinud ega kuulnud enam midagi. Ta tundis ainult meeli-pimestawat püha-hirmu.

Esä läks wihaseid jumalaid lepitama.

2.

Kuus nädalat ei tulnud wihma.

Päike tõusis, põletas ja läks looja. Inimeste silmad waatasid taewa kaarte poole ja ootasid pilwe. Kuid päike tõusis ja päike läks looja, aga pilw ei tulnud. Paks, kuiw udu rippus maa kohal. Kui päike tõusis, oli ta punane kui weretükk, ja tuli alles kella kuue ajal nähtawale ning weeris õhtu samal ajal. Ei olnud warju, kui ta paistis, ei säranud hommikuti kastepisaraid rohuwartel. Mudaloikude põhjad lõhkesid kuumuse keetel ning konnad surid jannu.

„Nälg — nälg!“ lõid kirikute kellad, ja nende hääl kostis hoigena üle põlenud maa.

Hommikust õhtuni seisid jumalakoja uksed lahti, inimesed lamasid põrandal kummuli ja kisendasid:

„Issand halasta! Kristus halasta! Issand halasta!“

Õpetajad seisid põllupeenrail ja sirutasid käsi taewa poole ning hüüdsid:

„Jehoowa Issand saadab surmast wälja! Halleluja!“

Aga põletaw lõuna tuul löötsus nende paljaste pääde ümber ja kuiwatas higitilgad nende otsaesistel. Nende keeled kuiwasid kinni, et nad ühes oma rahwaga jumala poole ei saanud hüüda. Ning kollaseks kõrwenud maa kisendas endises janus taewa poole:

„Nälg, nälg!“

Ja juba ta hiilis põldude ääres, et sügisel koju tulla — luitunud, punaste silmadega nälg. Ning ta paremal käel seisis hall taud ja waatas isunewal pilgul küla poole.

... Teomees kündis härgadega mõisa wäljal. Parmud ja sääsed pirisesid määratutes karjades ta ümber ja nurusid werd, mida oli töölisel enesel gi nii wähe. Musttuhat sündis neid igapäew sois ja rabus ning pikis ronges wenisid nad heledaks köetud õhus, helistades ja põristades metallliseid tiibu hõõguwa maa kohal. Aga põllumees käis paljaste wiiskudega põlewat põldu

mööda ja ajas pudenewasse mulda kui tuhkwälja wagusid.

Kui päike hõõg-söena kesk taewast kõige kõrgemal lõõmas, juhtis teomees loomad lepiku Neitsi allikale, wõttis ise riided seljast, laskis kuiwuwa allika ääre kiwidele kummuli, kummardas ja jõi.

Nagu teraw nuga lõikas külm wesi ta sisikonda. Mees sules silmad, ta higised juuksed langesid wette, aga ta jõi, jõi ja jäi allikaääristele kiwidele — surnult lamama. Härjad raputasid redelrangid kaelast ja läksid tõsiselt, aeglaselt, otsekui mõtiskelles mõisa poole.

Teomees ei orjanud enam ja tal polnud enam soe.

Aga nurm jäi seekord kündmata. Kui kuum tuul õõtsus, siis tõusis tuhasarnane tuline muld õhku ja tuiskas kui kuiw lumi talwel.

Kord, kui õhtuwarjud juba üle majade ulatasid, aga maa päewal sisse imetud soojusest alles hõõgus, istus Willem kirikmõisa aias murul ja

ajas juttu endise õpetajaga. Öö tumenewad warjud wenisid ja kahwatanud wiirastused liuglesid sumedas õhus üle koltunud niinelehestiku. Kannatanud ja rusutud maapinnast tõusid waiksed mõtted igawese rahunurme üle, kus kõnniwad hallpäised raugad, rääkides rõõmust ja rahust ning armastusest. Ja need koduse mulla hääled ulatasid waikse lainena südameni, mis otsis ning igatses rahu.

Willem istus murul kesk aeda wana niinepuu all ja kuulatas mõttes, mis kõneles walgejuukseline rauk.

Ja waikselt kostsid wanakese sõnad üle maa, nii rahulikult, nii hellalt kui ema kätkilaul. Sume pimedus pehmendas nad mahedaks muusikaks, mis ei lähe kõrwadesse, waid südamesse. Ja wanakese kustunud silmad said uue läike, üle ta otsaesise läksid äraseletusjooned, pehmelt kumasid ta juuksed hämaras. Ei tal eneselgi olnud muidu see nii selge, mis nüüd rääkis. Rannatu jõud woolas ta rõhuta sõnadest.

Ja see kängunud, tuimunud ja piinatud inimene, kes teda kuulas, sai aru neil silmapilkel elu

sügawusest ning kõrgete südame koskede kohi-
nast. Ta nägi äkki süngad seinad enese ümbert
langewat — ja põhjatud sügawused ning piiritud
riigid waatasid ta wastu.

Ja nii rääkis rauk keſk suwist ööd:

„ . . . On nagu tuuled me waeste mõtted: nad tõusewad, öötsuwad, kaowad. On nagu usſid me kiusawad mõtted: nad roomates hingesse waowad. Kes teab nende mõtete suurust, ehk ise me nemad küll sünnitand? Kes teab nende mõtete sündi ja jatku, wõi millal nad kustuwad? Nad noortel wõimsad ja tormised on kui põletaw marutuul, ja waiksed ning hallid wanadel on kui taewas talwisel kuul. Nad noortel otsiwad kangelastegu ja suurt ning wägewat tööd, nad wanadel weerewad waikselt ning tasa kesk suwist hämarat ööd. Siis otsiwad elu ja õiguse põhja ning jumala waimu mee sees, siis uuriwad tundmatu taewaste elu, mis ootawad alles meid ees.

„ . . . Sa õnnelik-õnnetu noormees oled, sest

noorena tunned ju sa, et jumal on selge kui päike, et jumal on tume ja tundmata. Ei ole muud miskit, mis eest nii palju on kannatand inime, kui tumeda usu järast me tundmata jumalasse.

„ . . . Mu wäsinud hing on nii waikne kui lehestik öine me ees, mu mõte puudutab waimu, kes asub me ümber ja sees. Ei ole usku, ei kuiwa kirja, ei põrgut, ei paradiisi, ei ole tarwis palwet, ei urja, ei jumalakoda ning hiisi. On olemas üks, kes elu on annud, kes sureb ja suretab, kustub ja keeb, kes lilled on õitsema pannud ning tühjusest ilmasid teeb. Ta lõõmab põlewa päikese sees ja ragiseb pirru tules, ta kohiseb mässawa mere tormis ja suliseb allika wees. Kui sureb me liha, waim lahkub ja kaob, siis jumalaga end ta ühendab. Sest oleme isegi jumalad, — me osadest uuesti inime saab. Ei ole sel jumalal usku, ei kirja, ei preestrit, ei palwet, ei suitsewat urja.

„ . . . Oh mõtted, oh mõtted, nii walged kui lumi, nii waiksed kui raugenud meri, nii otsiwad, hüüdwad, kisendawad, kuni weel mässamas weri! Nad otsiwad elu ja ilmade algust ning jumalaid elusaid, nad eksiwad ümber kesk ääretut

walgust ja eksiwad teeta keſk teid. Oh tühine usk, oh tühine teadus — kus on teie tõde ja jumal? Nii kaua uskusin teid mina alles, kuni mina olin weel rumal! Nüüd aga usun ma jumalasse, keda mull' kuulutab taewas ja salu, kes on teadmatu, tundmatu wõim, jätmatult jatkuw elu. Kes on siis jumal kui mitte ma ise, mis on siis elu kui mitte mu waim? Selles on warjul me ilmline elu, igawesti-suremata-olemise aim.

„ . . . Kui ragudes rauda ja radasid rajades me elame ilmas, me — jumalad; piiname, rusume, waewame, tapame, usume õigust, me — wiletsad rumalad! — Kuid waiki, mu süda, ja waikige, mõtted! Kas usun ma üksinda walu ja werd, kas usun ma üksinda põlewat tuska ning mõõtmatut tuimuse, tühjuse merd? — Mu jumal on arm, mu jumal on elu, mu jumal on tõde, mu jumal on tee, mu jumal on waikne, kannataw walu, mis särab läbi silmade wee. See jumal ei ole muinasjutt, ei oota meid pilkane öö, kus ahastaks ohke ja walitseks nutt ning piiraks meid piinade wöö.

„ . . . Öö sumedas süles nii kumiseb sala

kui kostaks kaugete kellade hääl, ja tasa mängiwad õhtused õhud kollaste lehte pääl. Ja üksinda hoigab ja leinab ta siin, see hõõguw, põlenud maa, ning kuula, kas ei näita see nii, kui laulaks nüüd wastu sull' ta? Nii tasa, nii waikselt, nii hellasti kostab see wärisew hääl, kui ujuks ohkete laine sügawa umbjärwe pääl:

„„Jää rahule, sõber, jää rahule, wend! Kord tõusewad paremad päewad, mil sinu wäsinud silmad jumalat eluna näewad.

„„Oh kannata, sõber, oh kannata, weli! Kord õitsewad lilled ja heliseb maa! Siis kustuwad tumedad öised warjud ja punawad koidud ning rahu saad sa.

„„Ei ole siis ohtu, ei ole siis hirmu, ei ole halba, ei hääd, ei ole hirmudes ohkawat ohwrit, ei ole ootustes õhkawat maad. Ei ole siis taewast, ei ole siis põrgut, ei tumene hädades taewane kaar. Ilm ise on enese looja, kõik maa on üks „Jumala saar".“

„ . . . Nii waikselt ja tasa kumiseb maa kui heliseks kaugustes kellad, ja piirawad hinge mul aimused armsad, pehmed ning hellad. On lahku-

nud minust kõik ahastused, on wõidul üksainus aimus: mu hing on ju Torglasse rännanud ja kummardab jumalat waimus. Ei ole mul usku, ei ole mul kirja, ei ole mul palwet, ei tunne ma urja!

„ . . . On nagu tuuled me waeste mõtted: nad tõusewad, õõtsuwad, kaowad, nad heljuwad, tormawad, otsiwad, kuni kord mullasse waowad . . .“

Willem kuulas, ja talle oli korraga kõik selge. Kadunud olid mustawad seinad ta ümbert, kadunud kütked, mis ta pimedat mõtet aheldasid. Kui ta oma muidu nii töntsi ja tuima näo waewalt wärisewa lehestiku poole tõstis, siis oli see walge kui õpetaja juuksed. Waewatud teomees nägi äkki, et teispool mõisa loomatarasid ja wiinakodasid oli ilm — suur ja lai — ja ses ilmas elas waim, keda kord jumalaks, kord inimeseks kutsuti, ning seda waimu kummardati nii kirikus kui nõiatule ääres Torgla taga.

Wanakene rääkis. Imelikud olid ta mõtted.

Nad tulid kui lained põhjatust allikast — ühtsoodu, järeljätmata. Ja rauk tundis enese seiswat määratu koguduse ees ja jutlustawat igawesti wanast ning kuulmata uuest usust, mida kõik mõistsid.

Willem kuulas ja ütles:

„Õpetaja, inimesed on rumalad ja ei tea seda weel mitte. Nad ei saa arugi neist suurist asjust, kuigi nad on nii lihtsad."

Ta tänas, jättis jumalaga ja läks mõttes minema. Ja sammudes keset sumedat suwiööd näis talle kõik nii hele ja selge, olgugi et taewas ei kumanud kuu ega tuiganud tähed. Sest mõte, mis wabaks on saanud kord hirmude ikkest ja pääsnud sala-waimude paelust — see rajab päikesed tuiskawas tormis ja paneb särama südamed pilkases öös. Ei ole tarwis siis tähti ja päikesi taewas, kui hinges on hoowamas elu ja soojus. Ollakse ise siis tähed ja päikesed lõpmatus ilmas, ollakse ise siis elu ja ilm, loodu ning looja!

Ei kesta kaua suwine, soe ja sume öö, peagi kerkiwad pilwedel tulised wiirud, kustuwad warsti

öised warjud, — peagi põlemas taewas ja lõõmamas koit.

Julgelt ja rõõmsalt läks Willem kaudu metsa pimedikkude ussina tiirlewat teed. Ei kartnud ta huluwat huntide hulka, ei pelganud pahuraid pedaja-waime: nüüd punetas koit, nii wõimas ja tore, nüüd tõusemas päike, ilm heliseb, särab!

Uued päewad on alganud ilmas — uued ilmad, uued päikesed, uus maa, uus rahwas ja uus jumal!

Ja ometi — põletaw põud kestis edasi . . .

Ja ta kestis terwini seitse nädalat: jaanipäewast rukkimaarjani. Inimesed käisid kui warjud ja uskusid wiimsepäewa tulewat. Ja miks ei pidanud ta mitte tulema? Jumal oli wihane ja Maarja rahwa maha jätnud. Kust pidi siis weel abi tulema?

. . . Kui Karupalu peremees poolteist päewa palja pääga palawa päewa paistel nurme ääres piirikiwil oli istunud, siis tõusis ta kähku püsti, nagu oleks otsusele jõudnud, ruttas koju, wõttis säält toobi ja hakkas sellega paari wersta kaugu-

selt pool-kuiwanud ojast kaerapõllule wett kandma. Ise aga rääkis sääl juures:

„Olgu sa olemast, tulgu sa tulemast! Ei ole sind hää annud, kust saab sind siis kuri wõtta?"

Kui ta mõisa wiidi, waatas ta opmannile terafelt silma ja ütles:

„Mis mina sääl siis parata wõin, kui palgid kõwerad on? Käisin küll wana jumalale pääle, aga kuri käänas nad siiski looka. Ja marju ei ole ka mitte mina ära söönud; seda on puha kured teinud . . ."

Ja krahwi-herrale ütles ta suu sisse:

„Herrad wõiksid Riiast järele pärida, kas säält on sarnane paber wälja antud, et nii kaua taewast wett ei tuleks? Minu arwates on see haawik ikka jäneste näritud küll . . ."

. . . Aga põud kestis edasi. Kuum liiw kõrwetas paljaid jalgu. Loomad liikusid, keeled hammaste wahel rippu. Kirikute kellad hoigasid üle põlenud maa:

„Nälg — nälg —!"

3.

Kuigi Willem uue päewa algust uskus, kuigi uskus uue ilma ja uute inimeste tõusu, kuid Torgla oli endiselt kohutaw ning endiselt hirmsad olid inimesed. Kui unes kulus esimene päew. Päike põletas endiselt, endiselt rippus põldude kohal kuiw põuaudu, kuumusest tungis weri ajudesse ning pää huugas.

Kas ei kumanud siis koit ja tõusnud uue ilma päike sel hommikul?

Koit kumas ja päike tõusis, kuid tõusis selleks, et armutult kõrbenud wälju põletada!

Willem käis teol. Mõisa härjatalli raskes wingus kaalus ta uimane pää elu põlisküsimusi. Kui teomehed lõuna tunnil wiinaköögi taga põõsais suikusid, wägipulka wedasid, wõi marukoerist rääkisid, kes kuumal suwel karjadena ringi käisid, siis lamas Willem teistest eemal seliti rohus, pää wanal luual, ja waatas segaseil silmil läbi när-

binud lehestiku taewa, kus walged pilwed tukkudes ujusid. Suur mõte loiwis ta karwases pääs, wäsinud silmad wajusid aga kinni ja warsti norskas mees. Kuid ärgates ilmus mõte uuesti ja küsis ja nõudis ja puuris.

Teised teopoisid kutsusid Willemit „papipojaks“, naersid ja pilkasid teda.

Aga Esä istus päewade kaupa läwel ja waatas soo poole, õhtuti lamas ta õlgedel kurtes ja kaebades, aga öösiti tõusis ta üles ja kadus wabisedes soomändade taha.

Willem teadis, kuhu wana läks, kuid ta ei teadnud, kus see oli ja mis sääl sündis. Kord katsus ta isegi Esä järele hiilides sinna minna. Nüüd teadis ta ju, et soos ei ole hingi ja puis waime, et ei olnud ilmas midagi kohutawat ning saladuslikku. Kuid kui ta hirmust meeletute silmadega poolelt teelt tagasi tuli ja onnis õlgedel lamas, siis lõi ta hoigades mõlemad kondised käed pää ümber. Ta keha wiskles krampides ja ta suu hõõgus kui nõelte otsas.

Ta langes imelikku unne. Ta magas ja ta silmad olid lahti ning waatasid läbi pärani onni

ukse poole. Sääl mustasid käharad kääbusmännad ja walendas läbi öise pimeda põdrasammal. Ja siis nägi ta Torglas t e d a liikuwat. T a tõusis sügawalt sammaldest, hõljus mustana sambana õhus ja wajus siis onni poole. Waikselt waarus ta künnise üle, kummardas mehe kohale ja küsis süngalt ning sügawalt:

„Kes oled sina? Kes oled, et ei tunnista mind?"

Willem ajas enese wabisedes küünarpäile ja wastas läbi une:

„Inimene, suur inimene olen."

„Aga sina hoigad ometi ja wingerdad walus?"

See oli trotsimiste laine, mis kähises nüüd mehe huulilt:

„Jah, mina hoigan ometi ja wingerdan walus, aga siiski olen mina jumal, keda suu minul eile weel palus! — Jah, mina hoigan ometi ja närtsin kui wäeti taim, aga mina olen ka ometi mõõtmatu, wõitmatu waim! — Jah, mina hoigan ometi ja pisarais kustub mu silm, aga mina olen ometi armastus, elu ning ilm!"

„Ha ha haa!“ naeris tema, ja see naer weeris üle ilma laiali.

„Ha ha haa!“ naersid maja mustawad seinad, naersid metsad ja Torgla, naersid wäljad ning taewas.

Siis hüppas Willem üles. Ta silmad keerlesid, hambad olid risti ja käed rusikas. Kuid must kiusaja pilw oli kadunud. Pääs huugas ja mühises ainult. Willem tormas läbi metsade mõisa wäljale. Sääl sirutas ta kondised käed kaugelt mustawa kiriku torni poole ja tardus nii. Suur igatsus, suur palwe mässas ta hõõguwas rinnas:

„Suur oled sina, oh ilmade looja! Ja ei peaks sinul siis weel rahu olema! Kõik inimeste mõtlused ja tarkused on tuhk ja põrm! Anna aga meile rahu! Päästa meid neist mõtteist ja sellest tarkusest, et rahu saaks! Suur oled sina, oh ilmade looja! Ja ei peaks sinul siis jõudu olema meid päästa tarkusest?!

„Kõik, kõik see on kurjast — see must kiusaja pilw, see wiimsepäewa kartus ja isegi sinu kõne, oh wana õpetaja, oli kurjast! Küllap sina juba

liig wana oled ja juba rumalalt räägid. Üksainus on jumal, üksainus!

„Andku tema meile aga rahu! Rahu!"

Willem istus orjakiwile, pööris palge kiriku poole ja jäi magama ning puhkas järgmiseni päewani.

Hommikul tuli ta koju. Ja kui ta isaga laua taga istus ja haganaleiba soolaga sõi ja wett pääle jõi, siis hakkas ta sellest rääkima, mille üle nii kaua oli mõelnud ja mida nii kaua enese taga hoidnud. Ta tahtis sellest kõnelda, mida õpetajalt oli kuulnud. Kuid mõne sõna järele waikis ta kohmetult, mõtted ujusid pääs laiali ja kohmakalt pühkis ta watmannist käiksega suuri higitilku otsaesiselt.

Isä waatas imestades ta otsa ja ütles pahaselt:

„Mis sina, poisikene, ka jumalast tead! Ooh, ooh! Pahane on jumal meie pääle, pahane! Maarja on meid maha jätnud. Nälg tuleb! Ilm läheb hukka! Ooh, ooh!"

Mõlemad waikisid kohmetult. Siis küsis Willem wanale terawalt otsa waadates sosinal:

„Esä, kus käid sa öösel?"

Wanakene pööris pää kõrwale ja pomises:

„Mina?.. Kus ma käin?.. Niisama... Jumalat käin palumas, Jeesukest, Maarjat... Oh sina halastaja taewas! Kuna tuleb ots waese inimese waewale?.. Orja ja waewle ning tunne nälga... ja ei tea, kui kaua, ei tea... Mõis on siin ja siin põud ning siin nälg... Mõisas pekstakse... jooksed metsa... sääl sured nälga... Sel aastal uhab wihm wilja päri mäge orgu... sel aastal põleb ta wäljal põua käes... Jumalake, jumalake!.. Ei tea, mistarwis see kõik on... Aga nii see on... ja lõppu ei ole... Ja mine kas wõi tuhat wersta: ikka on mõis, on põud, on nälg... Mine kas wõi maailma otsa: ikka on mõis ning häda... Kusagil pole teed wälja, mitte kusagil!.."

Siis tõusid nad püsti, panid krobedad, ruskeid käed kokku ja Esä luges kõwa häälega:

„Issa meie, kes sa oled taewas..."

Esä ja Willem olid raiesmaal tööl. Nad raiusid wõsa, kaalusid kändusid, kaewasid, murdsid, wäänasid ja wedasid puid ja hagu kokku. Tulgu, mis tuleb, kuid inimestel, kes orjuses ea mööda saatnud, polnud eluloötus weel lõppenud. Pärast kaebusi ja hoigusi asusid nad uuesti tööle, nii et higi ojana otsaesiselt langes.

Elada, jah, elada, ainult elada! Igaweses orjuses, kustumatus kannatuses, aga ometi weel elada, ikka weel elada!

Raske ja wänge sõrrusuits ujus aeglaselt õhus. Tuli põles igawalt ja uniselt, pikkamööda muutusid kännukuhjad hallikś tuhaks. Mehed liikusid hõõguwate nägude ja punetawate silmadega paksus suitsus, kohendasid tuld ja lisasid sütist. Kogu mets oli täis wärisewat sinist suitsu, mis kuhugi poole ei liikunud, waid tüwede ümber tukkus. Asjad tas näisid wirwendawat kui läbi klaasi.

Päikese weerengul oli wälituli kustunud. Üksikud tukid loitsid weel waewalt. Hallide tuha sööride all hõõgusid nägematud söed.

Siis läks Esä onni puhkama, aga Willem

wiskas kütise ääre haokoole pikali ja jäi tuld walwama.

Ta ei teadnud, mil ta silmad sulgusid. Wõis olla koidu lähedal, kui ta ärkas, sirutas ja mõistis, kus oli. Sõrrutuled olid kustunud. Suur maalapp mustas pimedas kui waikne järw. Kuid kui Willem soole waatas, nägi ta, kuis wäiksed tulukesed sambla ladwas jooksid, kustusid ja jälle tärkasid. See oli, kui oleks wäikseid küünlaid ruttu käest kätte antud. Nende leegid olid nii pisikesed, et pimedust wähendada ei suutnud. Saladuslikult heljusid nad pimeduse ääretus kuristikus.

Willem tormas onni ja äratas Esä.

„Soo põleb!"

See jooksis ehmunult wälja. Kui jaaniussikesed särasid pimedas tulukesed. Hommikuks olid nemadki kadunud. Kuid midagi heljus õhus, mis suurest sündmusest jutustas. See oli õrn, peen, õieti pehme turba suitsu lõhn.

Torgla soo — suur Torgla põles.

Kuna elad sina, tukkuw Torgla? Kuna ärka-

wad sinus jõud, mis kord maailma uuendawad? Sest sinu kallastel oli elu algus, sina saad jälle kord elu keskkohaks. Sinu äärest sammasmajadest läksid esimesed mõttelained üle ilma ja siia peawad nad jällegi tagasi tulema. Siis ärkad sa, magaw Torgla, kui sinusse tulesäde langeb ja sa leegitsedes põlema lööd!

On tarwis sädemeid kõigisse suurtesse unisoodesse! Siis sünnib leek, siis tõuseb elu, siis alles ärkab uinuw soo!

Siis tõusewad sammasmajadest uuesti leekide lained üle ilma, siis — suure kütise algel. Siis raiuwad ja murrawad õhkuwate nägudega mehed sõrrusuitsus ja kaugele Torglate taha kostawad nende kirweste hoobid ning julge sõrrumeeste laul.

. . . Peatselt oli wälituli soo pinnalt kadunud. Endiselt tukkusid kääbusmännad ja ainult siin ning sääl süttis kadakas raginal põlema. Kuid all oli liikumine, elu, lõkendawa turba sulataw kuumus. Peened suitsulindid tõusid siit-säält samblast, wenisid aegamööda maapinnal laiali ja sulasid õhku. Ikka kõwemaks ja kõwemaks läks ümberkaudistes metsades põlewa turba lõhn, ulatades werstade taha.

Torgla põles niisama saladuslikult ja süga-
walt nagu oli isegi saladuslik ning sügaw.
Torgla põles!

Aga põud . . . aga põud . . .

Jumal, kus sina oled? Kas sa ei näe, et su rahwas näljasurmale wastu läheb? Kas sa ei tea, et see rahwas juba tunde loeb ja kui hingeõnnistust ootab, mil päike pilwe alla läheb? Ei tea sa siis seda, jumal?

Sa istud troonil ja inglid laulawad sulle kiituslaule. Aga mis on rahwal kasu, et tal sarnane jumal on, kes ta eest ei muretse?

Jumal, anna wihma, anna leiba! Ehk sa ei ole enam meie jumal!

. . . Willem tuikus. Willem mõtles. Ta pää kumises ja weri kees. Kellega ta ka kokku puutus, — kõik rääkisid põuast ning wiimsest päewast. Pühapäewal lamas ta kuusetihnikus ja waatas mõttes enese ette.

. . . Õpetaja, küllap sa eksisid. Ei tule sar-

nast aega, mida sina ootad. Ei wõi mõistagi, mis sa õieti mõtled.

... Jumal — on ta siis tõesti olemas? Wõi on see paljalt üks unistus? Õpetaja ütles: „see jumal ei ole muinasjutt". Kuid miks me teda siis iial ei näe, kui ta tõesti on olemas?

... Jumal, kui sa oled, siis peaks sul ka jõudu olema, sest jõuetu ei wõi ju jumal mitte olla. Eks tee siis midagi, et mina usuksin! Et mina näeksin, et sa olemas oled! Meie isad ja isaisad on sinust rääkinud, kuid näinud pole sind keegi. Ja kuis wõin ma sind niiwiisi uskuda?

... Tee, et tuleks praegu wihmapilw üles! Ja hakkaks äkki plaginal sadama! Kui suur rõõm oleks siis! Siis, jah siis mina usuksin, et on üks jumal, keda ei näe, kuid kes siiski on!

... Aga ... eilne päew on tänase sarnane. Taewas lõõmab päike ja põletab maad, mis on kui ääsi tulel. Inimeste pääd huugawad, weri keeb, waim on pimedusega löödud, ja nemad nurisewad. Ei tule uut ilma, uusi inimesi ega uusi aegu!

... Jumal — kas tead — sind ei olegi! Ja kui sa ise arwad, et sa oled ja et sul jõudu

on, siis on see ainult wana muinasjutt. Ja kui inimesed sind paluwad, armastawad ja kardawad, siis nad unistawad! Sest nad on selleks liig arad ja jõuetud, et julgeksid endale tunnistada: waata, jumalat ei ole!

Mees tõusis üles ja läks mõttes läbi rägastiku. Wiimaks jõudis ta Torgla ääre. Põlewa soo taga sinetas Jumala saare mets.

... Aga mis on siis sääl? Miks kutsutakse seda kõrget soosaart Jumala saareks? Miks on Torgla ümber kõik saladuslik, mõistmatu, kohutaw?

Willem jäi küsiwalt soo ääre seisma. Kuid miski ei wastanud. Turwas suitses. Ja mees arwas jällegi nägewat, nagu tõuseks soo samblast saladuslik ja kohutaw pilw ning heljuks ähwardawalt randa.

Mees läks kiiresti mõisa poole. Saladuslik Torgla jäi talle aga mõistmatuks ja kohutawaks.

Ta ees oli mõis ja selle taga taewa serwal paistis punane kiriku torn ning waatas uhkelt teomeeste onnide pääle alla.

... Hei, tulipunase kardkatuksega torn, mis

waatad sa üle põlenud maa ja naerad? Mis üle naerad ja mida pilkad sa?

Ah selle üle, et me näljas oleme?

Või selle üle, et me sinu all jumalat teenime, kes meid häwitab?

Kas ei ole sel jumalal leiba meile? Kas pole tal jõudu imetähte teha?

Pooge risti sarnane jumal, pooge risti!

4.

Tüdruk jooksis koleda hirmuga. Walged juuksed lendlesid ussidena ta pää ümber, ta silmad laiusid ja wahtisid kui kohutawat nägemust kaugel puiestee otsas kerkiwat kollast täiskuud. Mustad puude warjud langesid kuiwale rohule. Silmapilkudeks warjasid oksad kuud, ja kui ta siis jällegi ilmus, näis ta otsekui tantsiwat ning naerwat millegi üle.

Maia peatas pilguks niine warjul ja kuulatas löötsutades. Kuid talle näis, kui oleks puiestee hämaruses keegi ähkides ta poole jooksnud ning kurjasti kirunud.

Tüdruk jooksis lepikuni, pööris siis teelt kõrwale ja wajus mättale. Ta liikmed wärisesid ja tulised ringid käisid ta silme ees. Kuid ümber oli waikne. Ning hirm lahtus ja Maia sai tagasi osa omast endisest julgusest.

Kogu sündmus tärkas uuesti ta meele. Ta

mäletas selgesti, kuis rahulikust unest jahmatas, musta kogu woodi ees nägi, kuis üles tahtis hüpata, kuis kogu ta ümber kahmas, kuis nad siis rabelsid, kuis ta meeleheitlikult kisendada tahtis, kuid meeletu hirm ta hääle mattis. Siis kukkus opmann põrandale ja Maia jooksis särgiwäel majast wälja. Kohutusega kuulis ta, kuis ähkiwad sammud ta järele ruttasid, kuid aegamööda kaugenesid ning kadusid.

Tüdruk wärises. Ta tõmbas kareda särgijaku üle jalgade, laskis pää põlwedele ja puhkes kibedalt nutma. Ja kõik ta walu, hirm ning meeleheide sulas üheksainsaks nuuksumiseks. Ta õlad kerkisid kramplikult, külmad pisarad langesid wihmana ta särgi rüppe.

Kui ta wiimaks tõusis, seisis ainult üks küsimus ta ees: mis nüüd? Tõesti, mis nüüd? Mõisa minna ta ei wõinud, sääl ootas teda opmann. Ja pääsis ta täna ning pääseb ta homme, kuid kas ülehomme weel? Kuhu wiimaks ikkagi läheb? Willem on ta pärast pool-surnuks pekstud. Willemil teda wõtta ei lubatud, — soldatiks tahetakse meest ta pärast saata!

Jumal, miks on ta ometi ilma sündinud! Eks wõind ta ema teda wiia wesile, kanda kalajärwile, kiwi mähkmete külge köita ja wette wisata! Miks kaswatas orjanaine oma lapse üles — orjusele, murele ning häbile! Ei wõtnud nälg ega taud, waid suur mure ja meeleheide peawad ta tapma!

Mõisa — ei, mõisa ta ei lähe, kas murdku hundid ta metsas maha wõi surgu ta nälga! Ennem kord surra, kui eluaeg waewas waakuda! Ei saa ta Willemile, siis ei pea keegi teda saama!

Ta astus ikka sügawamale ja sügawamale metsa ja eietas omi äkki julgeiks ning wihaseiks saanud mõtteid.

Kaugele siit ära! Kas maailm siis kitsas on! Kas on wähe rabu ja suuri metsi! Ja ei peaks siis temale paika leiduma! Mõlemad põgenewad nad. Küllap Willem teid teab — kas Poola wõi Soome. Kusagil need maad ju olema peawad, ja olgu nad kas wõi ilma otsas, mis sellest siis! Suwel sööks soos marju ja talwel näriks kas wõi puu päält koort, kuid oleksid wabad, ei oleks mõisat!

Wihaselt ja julgelt pääd seljas hoides astus ta pilkases pimedas edasi.

Elaks oma Willemiga! Ehitaksid laane padrikusse onni, puunotiga ajaksid pisut maad kohewile, teeksid wilja maha. Elaksid — ja keegi ei teaks ja keegi ei näeks neid ja keegi ei saaks peksa, piinata ega soldatiks saata!

Maia nägu lõi lõkendama, ta silmad põlesid ja käed kuumetasid. Ta peatas wiimaks ja märkas alles nüüd, et oli särgiwäel. Kuid tagasi riiete järele minna ei wõinud ehk wõis seda alles hommiku eel. Kuid ta ei läbenudki enam minna, sest ta tahtis ruttu Willemi juure jõuda.

Ja kaugel polnudki Esä onn. See mets oli wist Soewarik ja siit pidi teerada pärimäge alla Torgla soole wiima.

Maia leidis tee üles ja hakkas minema. Kaua läks ta, ja kogu aeg ujusid ta pääs rõõmsad mõtted ning rinda täitis laiatiiwaline lootus. Siis, jah siis, Willemiga kahekesi! Kuidas nad elawad, kuidas nad onwad! Miks pole nad warem sellele mõttele tulnud, alles pöörane opmann pidi nende nõuandja olema. Palju on enne neid

juba inimesi Läti ja Poola rabadesse põgenenud ja enamasti ikka paarina.

Kaua läks ta ja tuli wiimaks soo ääre. Kuid wäikest metsamaja sääl polnud. Ei olnud põldu, aeda ega kaewu.

Jahmatades seisatas tüdruk: ta oli teist teed mööda tulnud! Paks mets mustas taga, Torgla ees. Nii mõnigi kord oli Maia Torgla rannal marjul käinud, tundis mõnegi tee ja raa, kuid oli arusaamatu, kus seisis ta praegu. Kõik oli pimedas wõigas ja õudne.

Tüdruk waatas mõttes. Öö oli lämmatawsoe. Metsa taga tõusis kuu. Kaugel sool walendas sammal. Soo ääres, kus seisis Maia, oli aga pime.

Kartlikult ja kaheldes sammus tüdruk kõrgete puude all edasi. Tulid söödid, kadakased nõmmed, märjad sookäärud. Midagi sarnast polnud ta kunagi warem näinud. Kaugel soos hulus hunt — pikkamööda, haledalt . . . Ta hääl wärises, heljus õhus ja kadus. Maia jahmatas ja astus kiiremalt edasi.

Jälle kuu kollane helk, jälle kottpime põliste

puude all, jälle hundi hale hulumine soos . . . Maia süda peatas rinnas, weri walgus ta näolt.

Ta pööris kohkunult ümber ja katsus tagasi minna, kuid eksis metsa ja jõudis jällegi soo ääre. Nõrkenult wajus ta pehmele samblale ja purskas nutma.

Äraeksinud nõiasoo Torgla ääre! Ümber sügawad metsad, metsades hundid ja haldjad, metsade taga mõisate wäljad ning sakste lossid! On sügaw, sügaw põuaöö ja kuu kollane kuma wäriseb kääbusmändade oksil . . .

Ta nuttis kibedalt ja kaua. Soosamblast tõusis niiskus ja pani ta wärisema. Ta tõusis uuesti ja astus uimaselt sooserwa mööda edasi. Ta wankus mõttetult siia-sinna. Ning suurimal meeleheite pilgul nägi ta kaugel, kaugel taewarannal pilkases pimedas tulukese helkiwat.

Tuli Torgla ääres! Jälle oli Maia elaw. Pisarad kustusid ta nutedud silmis, ta palgel lõkendas lootus. Tuli — kus mujal wõis ta olla, kui mitte Willemi kodus! Ei olnud muud elutist Torgla lähedal. Ta unustas, et see ju soo lausa tules wõis põleda, ja ainult üks külm hirm surus

silmapilguks ta südant: kui see on haldjate petetuli! Küllalt on kütid nende järele metsi mööda eksinud ja palju laewu nende meelitusel rahnudele tormanud.

Jookstes läks Maia tule poole. Wahel see wärises, kustus ja kadus, kuid helkis siis weel heledamalt ning kutsuwamalt. Kiire käik, soo aur ja põlewa turba wing panid pää pööritama. Põõsad rebisid särgijakku, oksad kriimustasid jalgu. Kuid mis hoolis orjatüdruk sellest, kui ta wastu läks wabadusele. Talle helkis kaugelt sihituli silma ja süütis säälgi tule särama!

Ei see wõinud olla pettetuli: küllap ta siis oma seisukohta oleks muutnud. Kuid Maia tundis selgesti, kuis ta kogu aeg samal sihil läks — kauge, wärisewa tulukese poole.

Kaua ruttas tüdruk. Tuli läikles wahetpidamata mustade tüwede taga. Siis äkki pööris soorand pahemale, tuli aga wälkus paremal pool — teispool raba.

Tüdruk jahmatas jälle: kaugel oli weel ta igatsetud koht! Kes teab, kummalt poolt sood oli tee lähem, aga üle soo ei kannud julgus.

Olgugi, et põud kõik lombid ja ojakesed oli kuiwatanud, kuid Torgla oli ikkagi kinnikaswawa järwe pind. Allpool mättaid, männa ja soojala juuri oli põhjatu sügawus, kuhu ei paista iial päike ega kuma kuu, kus ei weere wihane laine, walge neitsilisest wahust, kus ei õitse ükski wesiroos ega sulpsa sätendawa-soomuseline särg. Süsimust silmitu surm on sääl.

Aga Maia läks üle Torgla!

Mättalt mättale hüppas ta, kukkus, tõusis jälle ja jooksis uuesti edasi. Täiskuu heledas helgis lehwis ta hame walkjas-kollaselt. Eemal tõusis hall suits müürina, kalda puud kerkisid teisal sammastena, peites tuld oma hõlma.

Wiimaks, wiimaks oli Maia üle soo! Ta oleks peaaegu meeletult maha langenud. Kuid ei, lõpuni tahtis ta kõik kanda! On küllalt aega puhata Willemi juures. Ta tõusis lõõtsutades mööda järsku kallast üles.

Oli lõpmatu waikne, otsekui oleks maailm surnud. Maia tundis äkki mõistmatut kartust südames tuksatawat. Ehmunult piilusid ta silmad ringi, otsides maja, aeda wõi kaewu. Kuid puude

salk oli põliselt lopsakas ja walitses pühalik waikus. Ei küll Willemi kodu lähedal sarnaseid puid kaswanud. Ülewal pää kohal sulasid oksad mustawaks katuseks, mille läbi siit-säält kuu kuma alamaile oksile walgus ... Ei küll Willemi kodu lähedal sarnaseid tammi kaswanud ...

Korraga wilksatas tüwede wahel tuli. See põles maas murul. Ja ei olnud maja ega põldusid, ei kallakut sooserwa. Kiwisambana tarretas äkki tüdruk kest ümbritsewat ääretut waikust, kuna ta silmis piiritu ehmatus, püha-saladuse-hirm ikka laiemale lainetas, kuni kogu ta wärisewa, nõdrameelistuwa olewuse täitis.

Maas tamme juurte wahel põles tuli, kuid nii waikselt, nagu poleks ta põlenudki. Tule ümber seisid saja-aastased hiiglatammed kui igawesed taewa toed, aga nende wõimsad oksad olid kõrgel tule ehas üksteisest läbi põimunud, otsekui oleksid nad all põlewat pühatuld suurte taewaste tuulte eest hoidnud. Ainult ühelt kohalt paistis kuu läbi oksade alla kui kõrge kiriku hämarasse wõlwialusesse. Kuu kumas walendasid puuoksil rohelise samblaga kaetud loomade ja inimeste pääluud,

mille hambad saladuslikult ning kurikawalalt alla naersid.

Pühatuli loitis igawese taewa poole, ja mustad ning sügawad on pühatule kohutawad warjud, mis hämara hiie all wärisewad ning inimese hingesse langewad!

Wärises pühatule leek, ja sügaw ning saladuslik on pühatule kuma, mis mängib wihase jumala raudsel palgel ning ta werd täis nõrgunud silmis wastu põleb!

Põlise tamme mustawas õõnsuses istus inimese suurune puuslik — muististe aegade jumal. Ta pale ja keha oli must kui põlenud puu, ta põlwil seisis waskne kauss hõberahaga ja inimese pääluu. Kollane tulekuma mängis tasasel wirwel jumala klaasist silmis ja were ning raswaga wõietud huulil.

Suure jumala armuheitmatu palge ees põles tulekahi ja auras musta kuke wereohwer. Suurel jumalal oli sügaw hääameel ja ta ninasõõrmed aistsid seda urja ning mustale kiwipalgele ilmus rahulolu kuma.

Püha ohwritule ees põlwitas paljaspäine

rauk ja hoidis wärisewate sõrmede wahel arbawitsa, mida lõigata ei julgenud. Ta raugenud silmad olid kinni, kuid ta tundis omal murekortsulisel otsaesisel jumala raudrasket waadet.

Tuli wärises ja wärises wari puusliku palgel ja kahwatas kuma wanakese näol. Wärises tuli, wärises, ja jumala lahtised hobuse hambad läiklesid . . .

Eemal hämaras seisis walges riides naine puu najal, käed kaugele ette sirutatud, ja waatas üle ohwritule jumala palgesse. Ikka laiemaks ja laiemaks läksid waataja silmad, nad muutusid sügawaiks, põhjatuiks, nad wõtsid terashalli ja läikjas-rohelise tooni ning neis kajastus lõppeks rannatu hirm, nõdrameelsuse otsatus.

Pühatuli wärises, wärises punane walguse kuma ja wärises orjatüdruku süda . . .

Korraga kostis kõrgel tammeladwal lehtede kahin ja oksade ragin ning wana öökull tõusis tiiwade wihinal kõrgele lendu.

Rauk langes wärinal rinnuli tule ette maha ja hoigas:

„Olen ma süüdlane, siis lennaku mu hing

ihust kui nool wibult; olen ma süütu, siis wiibigu hing minu sees!"

Tüdruk aga kiljatas läbilõikawalt ja tormas ümberwaatamata hiiealusel edasi. Kui kodukäijal walendas ta hame, juuksed keerlesid ussidena pää ümber, paljad käsiwarred olid kaugele ette sirutatud.

Waikselt kumas kuuhelk tumedas umbjärwes; täht üksi wärises weepinnal.

Kollane kuu, igawesti waikne Jumala saar, punane kuma puuladwul ja tardunud umbjärw . . .

Waikne on järw, waikne . . . Waikselt januneb tõmmu sügawus elu järele . . .

Korraga hele naise kiljatus, tume lainte sulin! Kuu kuma purunes, läiklewad ringlained weeresid rõngasussidena üle umbwee. Robin käis läbi ranna roo, must hundipurikas kõngutas ägedalt pääd. Siis waikis kõik. Waewalt tuksusid weel lained ja liikumine tardus Torgla wete sügawuses.

Wanakene lõikas põlwedel tule ees seistes arbapuult koore ja laskis selle langeda. Walge pool kukkus pääle! Ainus kord kogu seitsmenädalase põua järele! Ja kolm korda järgimööda tuli walge pool pääle!

Jumalal oli meelehää oma sulase ohwrist!

Esä langes kustuwa tule kumas rinnuli pühatule ette. Piiritu rõõm ja piiritu palwe wärisesid ta südames:

„. . . Suur, ilmlõpmatu jumal, oh anna, et tuleks meile wihma ja saaksime leiba! Et lähehksid pääd täis raskeid teri ja saaksime palju wihkusid ja parmaid, palju hakkisid ja kuhjasid ja suur oleks õnnistus leiwaga! Et ei oleks katku ja ei oleks nälga, ei sõda ega uputust!“

Punane tule kuma wärises jumala were ja raswaga wõietud naeratawail huulil. Aga ülewal Torgla metsade kohal taewas õitses juba koidu puna. Piiritu palwe wärises Esä südames:

„. . . Nii kui päike tõuseb, kuu kaswab, meri äärte tasa täidetakse, — nii rõõmusta sina meid, suur looja, ja anna palju leiba ja wala meie üle wälja kõiksugu annete rikkust! Nii kui pääsukene pääris, nii kui siid wenib, — nii pikenda meie päiwi! Nii kui mets mängib ja mäekesed hõiskawad, — nii olgu meie elu! . . .“

Päike tõusis endiselt. Endiselt põletas ta maad ja oli lämmatawam kui kunagi enne. Endiselt käisid inimesed punetawate silmadega ringi ning nurisesid jumala pääle.

Aga siis ometi ... Hämblik istus keſk pesa ja ei jooksnud enam wõrkusid mööda. Pääsukesed päärisid järwe kohal ning puudutasid tiiwadega wett.

Ja siis ta tuli, see kaua igatsetud pilw! Must ja kohutaw oli ta kui hiigla nahkhiire tiiw. Tulised jooned sähwisid ta südames kui oleks sääl tunglad tuules keerelnud.

„Issand, sina oled armuline!" hüüdis õpetaja ja pani käed kokku.

Ja siis saatis ta kellamehe torni ning käskis helistada nagu siis, kui sünnib õnnistegija.

Ilus oli altar põllukiwil. Selle taga seisis õpetaja ning ta ees põlwitas kokku tulnud rahwas. Pühalikult lõid kellad, ja kui esimesed tilgad kangel pikse mürinal maa pääle langesid, kostis rahwa laul üle wälja:

Au, kiitus olgu igawest
Kolmainu jumalale!

Ja siis rõkkas taewa poole:

Kõrged uksed lahti minge,
Siionisse laske mind:
Rõõm siis täidab minu hinge —
Issand, siit ma leian sind!
Siin näen sinu palet ka
Paistwat waimu tulega.

Ja lõpmatute wälkude walgel ja wihma walingul tõstis õpetaja käed üles ja õnnistas rahwast ning põldusid kui Noa pärast weeuputust.

Aga wihma sadas ja sadas, kuid inimesed ei tunnud, kuis nad läbimärjaks said.

Sel ajal seisis Esä onni ees ja waatas kaugele üle Torgla, kus Jumala saare püha hiis sinetas. Põlew soo auras woolawa wihma all kui hiigla kütis.

5.

Jälle helendas päikene. Taewas ujusid juba walged sügispilwed, kuid máa lõi alles haljendama, nagu oleks uuesti kewade tulnud. Põua uni oli mööda. Inimesed ei tahtnud weel uskudagi, et nad olid pääsnud surmast ning kaduwusest.

Aga siiski — tühjadel põldudel kõndis luitunud, punaste silmadega nälg ja waatas küla poole . . .

Willemigi pääst auras raske põuaudu. Kuid midagi jäi sinna, mis ei hääbunud ega surnud, mida polnud wõimalik millegagi tappa. See oli igatsew, otsiw mõte. Ainult silmapilguks langes temasse tume mure Maia pärast, kes jäljetult ja jäädawalt ei tea kuna ning kuhu oli kadunud. Kuid siis kustus seegi ja warsti polnud orja armastusest enam muud järel kui udune mälestus. Otsiw ja igatsew mõte aga pöörles ja rabeles kui silmitu kutsikas, langes maha ning tõusis uuesti üles.

Kui nädala teopäewad mõisas olid tehtud, asusid Esä ja Willem jällegi oma põllu kallale. Kuid suurt polnud siin teha. Sest wilja asemel kõlkusid nurmel kasteheina kulukad ja kahisesid tuules tasa ning haledalt. Waikselt ja roidunult tegid mehed tööd, teades, et nälg ikkagi tuleb.

Kui nad aga õhtuti läwel istusid ja piipu popsisid ning hämarduwale Torglale waatasid, mille taga taewas weel loodes kumendas ning roosad udupilwed ujusid, siis tärkasid kummagi pääs salajased mõtted. Aeglaselt liikusid nad neis madalais pääluis, ilmusid alguseta ja kadusid lõputa, kui roosad aurupilwed Torgla kohal.

Kaugel järwede kallastel laulsid hallid kured lõpmatut laulu. Hämaruse lained kerkisid metsade kohal. Jumala saare hiie latw mustas ehapunalises sügistaewas.

Mehed istusid onni läwel ja kumbki unistas omis mõtteis. Pilt pildi järele tõusis Willemi pääs.

. . . Taewas ujuwad walged ja hallid sügispilwed. Nende taga sinab põhjatu sügawus. Pilwed aga ruttawad ikka kiiremini ja kii-

remini ning wõtawad ikka imelikuma ja imelikuma kuju.

Maa pääl on lainetawad wiljawäljad, läikiwad weteawarused, mühawad metsad ja kohawad linnad. Inimesed seisawad wäljadel reas ja lasewad kõrsi langeda. Aga higi woolab . . . woolab igawesti . . .

Siin on külad ja kirikud, see siin maa ja too sääl ülewal taewas. Kõik on nii selge ja nii arusaadaw.

Kuid — mis see pöörleb sääl kumisewas pääs ja mis see nutab nii haledalt, haledalt rinnas, kui silmad kõrgel taewas lendawate sügispilwede poole waatawad?

. . . Selgel talweööl sirawad tähed taewas ja üle lumiwäljade lainetab kuu rohekas walgus. Kaugel küngaste taga heliseb aisakell ja laulab killamees jumalalaulu haleda, peene häälega. Kõrgel särawad sõelatähed, härjad, wanker, wärisewad pää kohal linnutee tulukesed kui wäikesed helkiwad helmed. Kuu näib suurenewat ja wähenewat, taganewat ja lähenewat; wahel on ta kollane, siis kahwatu-walge, siis uuesti rohekas-udune.

Jah, sääl on tähed ja sääl on kumaw kuu, kuid mis on nende taga, teispool tähti, teispool kuud? Sääl olla taewas, olla õndsate riik ja igawene paradiis. Ja kui ka need on, — mis on siis teispool neid? Mis on kõigest sest eemal, mida me tunneme ja mille nime me teame? Kui sääl midagi ei ole, mis on siis „ei midagi“? Me pole iial seda näinud, mille nimi oleks „ei midagi“. Mis on säälpool otsatust?

Sellepärast waatawad silmad kõrgesse taewa sinasse, aga rinnas wäriseb midagi walusalt, walusalt, ning tahaks lennata isegi ühes ruttawate sügispilwedega kuhugi kaugele, kaugele, — sinna, mille nimegi me ei tea . . .

. . . Kui Willem alles poisikene oli ja mõisa härjakarjasena Turmawere söödil käis, siis istus ta sagedasti lumiwalge Karja-Otiga tuhandaaastase tamme all. Wana karjus westis endiseist waenuajust ja sõdadest. Siis sõitis kuningas Kaarel üle sellesama Turmawere söödi, aga all soos jäi rappa kinni ja kaotas saapa mudasse. Oti isa oli kuningas Kaarlile oma saapa annud. Pärast aga kinkis suur kuningas saapa täie kuldtukatid karjase isale.

Willem nägi weel nüüdki läwel unistades, kuis suur kuningas Kaarel oma kõrge walge hobusega läbi soo kihutas, nii et saapad kaotas. See oli ammune, muinasslooline, ja ometi weel nii imelikult lähedal.

Jah, kord oli Willem tosina-aastane poisikene ja kuulas Karja-Oti lugusid. Seegi oli kord noor olnud ja selle isa oli kord kuningas Kaarlilt saapa täie tukatid saanud. Oli kord kuningas Kaarel, pidas pikka sõda, aga enne teda oli ka palju kuningaid ja palju sõdu olnud. Ta isegi saab wanaks, sureb kord ära, aga pärast teda sünniwad uued inimesed ja surewad jälle ning ei ole miskit muudatust igawesest ajast igawesti. Jah, kord tuleb küll wiimnepäew, maailm saab otsa. Aga mis tuleb siis pärast wiimist päewa ja mis tuleb pärast seda, mis pärast wiimist päewa tuleb? Kuna on igawiku algus ja kuna on lõpp?

Oi, kuis me kardame otsatust ja igawikku, sest et see me mõistusest üle käib!

Sellest on sinistes silmades, mis lendawate sügispilwede poole waatawad, nii palju leina ja haledust, igatsust ning hirmu . . .

Tuhanded pildid tõusid Willemi ees üles, millele ta ei leidnud seletust, ja tuhanded küsimusi, millele polnud wastust. Ta oli kui liiwaterakene mererannal luite taga: kuulis elumere wõimast mühinat ja aulide kisa teispool liiwawirnu, kuid ei näinud merd ega aulisid. Suure sügistormi lained käiwad mürinal üle käprade ja naswade, aga luite taga lamab liiwatera ja kuulab lõpmatut mühinat . . .

Kui muinasjutt on inimese elu: Kusagil metsa sügawuses ärkawad imelikud lilled. Heledalt õilmitsewad nad kui tähed taewas, kuid koiduni on nad ammugi kustunud. Kes teab, et nad kord on õitsenud? Kustunud ja kadunud . . . aga ometi lõkendasid nad nii heledalt kui tähed taewas . . . kustunud ja kadunud . . .

Willemi kõrwal künnisel istus kössi wajunud, haldunud näoga wanamees ja waatas tuhmide silmadega jalgade ette maha. Mis üle ta mõtles? Wõib olla, oma nooruse, waese elu wõi jumala ning inimest ümbritsewate saladuste üle. Kuid wõib ka olla, et ta miski üle ei mõelnud, waid ta saja-aastases pääluus ujusid wärwitud ja kujutud

mälestused ning unistused kui nahkhiired maha-
jäetud templi kottpimedate wõlwide all. On nii
waikne ja pime, ning keset seda pimedust ja waikust
kuulub korraga, kuis sääsk, kes wõlwialusel puhkas,
haledalt kisendab: nahkhiir on ta saawutanud. Nii
on ka wanaduses unistawa inimese pääs pime ja
waikne. Kuid äkki tunneb ta, kuis rinnas miski
haledalt kisendab. See on minewiku waluhaaw,
mida nahkhiireline mõte lennneldes puudutas.

Meeste silmad waatasid liikumata Jumala
saare poole, mille taga eha weel waewalt punetas.
Püha hiie ladwa piirjoon weretas.

... Wihmust hoolimata põles Torgla kui-
wunud külg edasi. Siin ja sääl tõusid samblast
paksud suitsusambad ja heljusid pahakuulutawalt
üle soo. Siin ja sääl jooksid tulijooned üle lau-
gaste, ilwesheina walged nupud põlesid puuwilla
kombel ning kadakaoksad ragisesid käredalt. Miski
ei takistanud tuld. Sügawas pinna sügawuses
häwines saladuslikult see, mis aastasadade jooksul
niisama saladuslikult oli sündinud.

Ühel sügisõhtul istusid Esä ja Willem jälle onni läwel mõtteis. Kui wanamees silmad üles lõi, nägi ta Jumala saare kohal imelikku walgust. Puie okfil keerlesid wäledad tulekeeled, sädemed pudenesid ja tuli kustus. Kuid warsti tõusis ta teises kohas uue jõuga ning lõi lainena kõrgele. Mustaw suitsupilw heljus tumenewa taewa poole.

„Isa, pojake, waimuke! . . " karjatas Esä, kuna ta käed ja jalad wärisema hakkasid. „Jumala saar põleb! . . "

Ja siis ruttas ta tuigerdades kallakut mööda alla ja kadus tõuswas hämaruses.

„Esä, kuhu sa lähed, kuhu?" hüüdis Willem.

Kuid ta hääl kustus wastuseta ja ümber jäi wait.

Saar aga põles. Üle laugaste oli tuli kulu mööda sinna läinud ja nüüd ta põles. Poole tunni pärast seisis saare kohal määratu tulesammas, mis paistis kui tulepurskawa mäe leek. Öö oli sügisene, pilkaspime. Punased warjud jooksid üle soo, taewasse tõusis eha ja aegamööda ilmus sinna ka walkjaspunane rist, mis ühest taewaserwast teiseni ulatas . . .

Willem jooksis meeletuna sool edasi-tagasi, langes laugastesse, ringutas käsi ja kisendas appi.

Aga saar lõkendas, sädemed tuiskasid taewa, tuha pilwed tõusid õhku ja tõusew tuul kandis nad kaugele lõuna poole. Soo ümber seiswate metsade ladwad kumasid weripunaselt. Ikka suuremaks kaswis eha taewas. Neli heledat sammast ülenesid saare kohal ja nendel kangastus uus saar, otsekui endise wastuhelk.

Kured keerlesid kisaga õhus. Hundid seisid salkadena hõõguwa soo kaldal ja waatasid saare poole, hambad irwi ning silmad leekides. Ja ülewal suitsu ning sädemete meres keerlesid kisawad linnud, tiiwad tulekahju kumast punased.

Esä, kas jõudsid appi oma häwinewatele jumalatele, wõi langesid sammasteelt mustawaisse laukaisse?

Kõrgel taewas kumas rist. Tõesti, keegi oli jumalate juure jõudnud . . .

Kui päike tõusis, oli maailma süda — Jumala saar — kadunud. Inimesed olid oma Jumala saare pilwedele tõstnud, kus nad waimus kummardasid.

Aga ... wahest seisid need nägematud walgus-sambad endise saare kohal ...

Ja kui päike tõusis, leegitses kogu mets Torgla soo ümber. Kümned werstad olid lainetawa tule all. Üks hoog tuli teise järele. Suured suitsu pilwed kohisesid tormawa tuule ees.

Hundid rändasid põhja poole. Aga mõne päewa pärast wenisid suured kurgede, neppide ja pistrikkude parwed lõuna kaarele ...

6.

„Kluk, kluk!“ langesid weepiisad niiskelt wõlwilt. „Kluk, kluk!“

Ühetooniselt kõlisesid rauad wastuseks. Lossi keldris oli pilkane pime. Ja keset seda pimedust kõndis Willem kiwisamba ümber. Rauad kõlisesid ta jalus, aga ülewalt wõlwilt langesid pisarad.

Wiha pärast herra waranduse põletaja, nõiduja, jumalasalgaja ja libahunt oli wangis ning ootas kohut. Kaua polnud see keller enam raudade kõlinat kuulnud. Mööda olid rüütlite ajad, mil waenlasi maa all kiwikeldrites nälga suretati. Mööda olid wägimeeste ajad ja wäikesteks olid rüütlite waenlesed jäänud: teopoissi nuheldi tallis witsadega, ei teopoisil olnud aega keldris kinni olla.

Tunnist tundi ja päewast päewa kõndis jumalasalgaja, ei ootanud midagi ega kartnud kedagi.

Isegi mõtlemise oli ta unustanud. Kuid kui ta maha istus, siis hakkas waikus ta ümber metsikult kihama ja keema, kostsid ohkused ja hoiged ning koledad pildid kerkisid ta palawikuliste silmade ees. Siis hüppas wang üles, jooksis oma kiwipuuris ühest teise, kisendas appi ja peksis raudadega wastu müüre. Siis ütles wangiwaht, et nõiale kuri pääle käib, ja luges wärisedes „Meie isa".

Ja tõesti, ühel päewal tuli kuri ta juure, istus ta ette maha, ja nad hakkasid juttu ajama.

„He he hee!" naeris kuri, ja ta naer oli nii, nagu oleks rida pisikesi kerakesi mööda siledat lauda weerenud. „Inimene?! Sina oled siis inimene?! Rumalus, midagi ei ole: ei jumalat ega kuradit, ei hääd ega halba, ei algust ega otsa, inimest ning ilma! Midagi ei ole. Kõik on ainult unistus. Olematu loom näeb olematut und olematuist asjust!"

Ja nad naersid, ning nende naer oli sarnane, nagu oleks kusagil pilkases pimedas ilmotsatut lauda mööda pisikesed kerakesed weerenud. Ja neil mõlemil oli häämeel, et neid olemas polnud.

„He he hee!" naeris kuri.

„Ha ha haa!" wastas wang, ja nende naer wõttis üksteise ümber kinni, tantsis ja keerles nende pääkohal ning kadus wõlwialuste sügawuses. Aga kuri sosistas Willemi kõrwa:

„Inimesed wannuwad ja paluwad, naerawad ja nutawad ning hammustawad üksteisel kõrid ristteil läbi... Aga waata, mina istun kiriku torni kuke seljas ja naeran iga ilmakaare poole: he he hee! Ja mis wõib olla suurepärasem kui naerda! Ja mis on ehitamine tulekahju wastu! Mis on otsimine, igatsemine, töö — kõige eitamise, häwitamise, erapooletuse täiuse wastu! Las minna, nagu läheb! Ei ole see suur, kes mõndagi wõib, waid see, kes suudab mitte midagi teha. O, süüa oskab igaüks, aga missugune jõud peab sel olema, kes roogade juures istudes nälga sureb, maja ukse ees ära külmab, kõrge puu otsast langeb ja okstest ei katsu kinni wõtta! Mis wõib suurepärasem olla kui naermine, kui su elu ja surma üle otsust tehtakse! Missugune jõud on ühes langewas kiwis, kui ta mõtlemata ja aset otsimata läbi õhu lendab! Ei oleks maakera, kuud, tähti

ega päikest ees — ta lendaks igawesti, i—ga—wes—ti! Niisama wõimas oleks inimene, kes täielistelt erapooletu oleks enese ja teiste wastu... Tõesti, suur ja sügaw on ühe rõõmsa kuradi mõttetarkus, kes kiriku torni kuke otsas istudes wäiklase ja rumala jumala pääle alla naerab!"

Kuri ja inimene — see on inimene ajas enesega juttu, ja ta mõtted liuglesid kui mustad waereslinnud, kes nooda pulladena ridastikku sügawail mere woodel ujuwad.

Willem kõndis, ja ta silme ees kerkisid mälestused läinud ajust: Kusagil Torgla soo ääres elas teopoiss pool-hullu wanamehega, orjas, tahtis naist wõtta... oleks ise wanaks läinud lõpmatus orjuses ja wiletsuses... ja oleks kord surnud ja maha maetud... ning siis oleks kõik otsas olnud. Kui wilets on ühe inimese-looma elu! Mis wõib olla rumalam kui enese alalhoide tung, tung elada ja mitte kaduda! Ja jõuaks ta niiwiisi tahta, et iganes ei kaoks, ei sureks, siis maksaks tahta! Kuid ära kaob ta wiimaks ometi! Kuradil on õigus: küll peab see üks waene loom olema, kes tahab, mida ei jõua, ja ei taha, mida jõuaks!

Aga ühel päewal tuli Willemi juure t e m a, kuradi wastand. Mustana sambana seisis ta wangi ees ja hüüdis:

„Inimeselaps!"

Wang hüppas üles, sirutas rusikad wälja ja kisendas:

„Ah sina see oled! Ah sina! Sina, kellest ma ei tea, kas sa olemaski oled, aga kes sa kogu mu rumala elu oled purustanud, mind sest unenäost äratades! Ära karda mind, ma ei wihka ju sind. Sest mis on üks jumal, et inimene teda wihkama peaks, inimene, kes ta ise wahest loonudki on! Ja ometi — kui sind ka olemaski pole — ikkagi oled sina ses süüdi, et inimene end alles hoiab. Sina oled see, kes eneseshoide tungi kinnitad ja enese häwitamist keelad. Ja see on see kõige suurem waenlane inimesel! Sina olla inimese elama pannud ja üksi sinul olla õigus teda kaotada! Sinul! Ära neetud olgu sa, ära neetud!"

Aga t e m a naeratas, sest ta tahtis näha, mis teeb üks mässaw inimene ometi ilma temata, temata, kes ta on maailma sünnitaw energia, loow ja edasikandew! Ta naeratas ja ütles:

„Armas inimeselaps . . !“

„Ah sina naerad! Sina naerad weel!“

Ja wang tormas tiigrina edasi. Ta käed olid kui raudhaagid, ta hambad risti ja ta silmis ääretu wihaleek. Ta hüppas tema kõrri kinni, surus ta enese alla ja kägistas ära! Oi, kuis ta rabeles, wastu peksis, palus, kisendas ja heitles! Aga mis hoolib üks wihane inimene jumala palwest! Wähe halastawad jumalad, inimesed — ei iialgi! Tühjused tormasid heitlejate pääkohal kokku, päälpoolpilwine pikne mürises ja raksus, ja just kui Sinai mäel, nii oli siin uus arwetegemine. Aga inimese raudsed sõrmed tungisid tema kaela ning kägistasid ta ära . . .

Siis oli inimene surnud. Sest ta oli oma jumala eneses kägistanud.

Ta surnukeha üle sumises igawene waikus, aga ümber wenis tühjus — nii suur ja lai kui ainult igawik, nii pime, mõõtmatu, ja siiski nii kui ainus silmapilk.

Inimese pärani silmad waatasid mustawasse tühjusse ja näisid weel pärast surmagi walusalt igatsewat ning küsiwat:

„Aga mis siis, kui sääl ülewal ja sääl all . . . ometi midagi on? Mis siis . . . jah, mis siis . . .“

„Kluk, kluk!“ langesid pisarad külmalt wõlwilt. „Kluk, kluk!“

1905.

Ado Wabbe
kaan ja eellehT.